

VAN İLAHİYAT DERGİSİ

Van Journal of Divinity

ISSN: 1300-4530 | e-ISSN: 2667-615X

Haziran / June | 2024/12/20

Mâlikîlerde Hadis Şerh Metodolojisi (Ebü'l-Mutarrif el-Kanâzî ve Tefsîru'l-Muvattâ Adlı Eseri Özelinde)

Hadith Commentary Methodology In The Mâlikîs (Particular to Abū al-Muṭarrif al-Qanāzî and His Book Titled Tafsîr al-Muwaṭṭa')

UĞUR ERMAN

Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı
Assoc. Prof. Dr, Siirt University, Faculty of Divinity, Department of Hadith
Siirt, Türkiye

uerman1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-000209428148>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 25 Şubat/February 2024

Kabul Tarihi | Accepted: 29 Mayıs/May 2024

Yayın Tarihi | Published: 15 Haziran/June 2024

Atıf | Cite as

Erman, Uğur. "Mâlikîlerde Hadis Şerh Metodolojisi (Ebü'l-Mutarrif el-Kanâzî ve Tefsîru'l-Muvattâ Adlı Eseri Özelinde)". *Van İlahiyat Dergisi* 12/20 (Haziran 2024), 74-91.

<https://doi.org/10.54893/vanid.1442727>

Erman, Uğur. "Hadith Commentary Methodology in The Mâlikîs (Particular to Abū al-Muṭarrif al-Qanāzî and His Book Titled Tafsîr al-Muwaṭṭa')". *Van Journal of Divinity* 12/20 (June 2024), 74-91.

<https://doi.org/10.54893/vanid.1442727>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vanid>

Mail: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Mâlikîlerde Hadis Şerh Metodolojisi (Ebü'l-Mutarrif el-Kanâzî ve *Tefsîru'l-Muvattâ* Adlı Eseri Özelinde)

Öz

İslam dininin ikinci kaynağı olması hasebiyle sünnet Müslümanların üzerinde hassasiyetle durdukları bir konudur. Hz. Peygamber'in ahirete irtihalinden sonra gerek sahabe nesli gerekse tâbiün ve Tebeu't-tâbiîn nesli sünnetin doğru anlamlandırılması ve yorumlanması için olağanüstü gayretler sarf etmişlerdir. Esasen hadis bilim dalı temel İslam bilimlerinin her alanında ortak payda olduğu için bütün ulema hadisin nakli, rivayet ediliş şekli, nakledenlerin rivayete ehil olup olmaması, hadiste geçen bilinmeyen kelimelerin açıklanması vs. durumları izah etmeye çalışmışlardır. Bu faaliyete Hz. Peygamber döneminde de rastlamak mümkün olsa da zamanla özellikle üçüncü asırdan sonra yarı sistematik bir şekilde devam edilmiştir. Hicri dördüncü asırdan sonra ise hadis şerh işlemi tamamen sistematik bir hüviyete bürünmüş ve hadis şerh, hadis anabilim dalının alt bilim dalı haline gelmiştir. İslam aleminde başlayan ve zamanla bir gelenek haline gelen şerh yazma işlemi Müslüman topluma egemenliğini kuran kitaplar etrafında yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede ilerleyen zaman dilimlerinde şerh literatürüne ciddi katkılar sağlanmış ve muazzam bir şerh literatürü oluşmuştur. Ancak hadis şerh literatürünün teşekkülünde şerh eden kişinin mezhep aidiyeti, şerh muhtevalarının belirlenmesinde en etkili olan unsurlardan biri olmuştur. Bu bağlamda hadis şerh literatürünün tekamülünde İmam Mâlik'in *Muvattâ* adlı eseri ile Kütüb-i Sitte başı çekmiştir. Özellikle İmam Mâlik'in *Muvattâ*'ı hadis ilmine aşırı ilgi duyan Endülüs ulemasının da dikkatlerini çekmiştir. Bu çerçevede hadis eğitim ve öğretimi için Doğu İslam ülkelerinden biri olan Medine'ye ilmî seyahatler düzenlemişlerdir. Bu seyahatler neticesinde Endülüs halkı tarafından Mâlikî mezhebi benimsenmiş, böylece İmam Mâlik'in *Muvattâ* adlı eseri başucu kitabı haline gelmiştir. Endülüs'te adı geçen eser üzerine hicri III. asırdan başlayarak hemen hemen her asırda ciddi şerhler yazılmıştır. Bu şerhlerden biri de araştırmamıza konu olan Ebu'l Mutarrif el-Kanâzî'nin *Tefsîru'l-Muvattâ* adlı eseridir. Eser hakkında yapılan herhangi müstakil bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu gerekçe ile çalışma Endülüs hadis şerhçiliği hakkında bilgi edinme açısından ehemmiyet arz etmektedir. Keza bu çalışma Mâlikîlerin hadis şerhçiliği ve hadis usulcülüğünü anlamaya yönelik olan daha geniş çalışmalara kaynak telif olacaktır.

Anahtar kelimeler: Hadis, Şerh, İmam Mâlik, Muvattâ, Kanâzî.

Hadith Commentary Methodology in The Mâlikîs (Particular to Abū al-Muṭarrif al-Qanāzī and His Book Titled *Tafsīr al-Muwaṭṭa*)

Abstract

Sunnah is an issue that Muslims pay special attention to it, since it is the second source of the religion of Islam. After the Prophet's passing away, both the companions (al-sahāba) and the successors (tābi'ūn) and taba'u al-tābi'ūn made extraordinary efforts to understand and interpret the Sunnah correctly. In fact, since the science of hadith is the common denominator in all fields of basic Islamic sciences, all scholars have tried to explain the transmission of hadith, the way it was narrated, whether the narrators were competent to narrate, the explanation of unknown words in the hadith, etc. Although it is possible to find this activity during the Prophet's time, it continued in a semi-systematic manner over time, especially after the third century. After the fourth century of hijri, the hadith commentary (sharḥ) process took on a completely systematic character and the science of hadith commentary became a sub-discipline of the hadith department. The process of writing commentaries, which started in the Islamic world and became a tradition over time, concentrated on the books that established the dominance on Muslim society. In this framework, serious contributions were made to the commentary literature in the following periods of time and an enormous commentary literature was formed. However, in the formation of the hadith commentary literature, the sectarian affiliation of the commentator was one of the most influential factors in determining the content of the commentary. In this context, Imām Mâlik's study named *al-Muwaṭṭa*' and al-Kutub al-Sitta took the lead in the development of the hadith commentary literature. In particular, al-Imām Mâlik's *al-Muwaṭṭa*' attracted the attention of the scholars of Andalusia who were interested in the science of hadith, and scholarly trips were made to Medina, one of the eastern Islamic countries, for the education and training of hadith, and as a result of these trips, the people of Andalusia adopted the Mâlikî sect. Therefore Imām Mâlik's study named *al-Muwaṭṭa*' became one of the most important books. In Andalusia, serious commentaries were written on the aforementioned study in almost every century starting from the third century of hijri. One of these commentaries is Abū al-Muṭarrif al-Qanāzī's study named *Tafsīr al-Muwaṭṭa*', which is the subject of our research paper. There is no detached study on this study. For this reason, this study is important in terms of obtaining information about Andalusian hadith commentary. Likewise, it is expected that this study will also be a source of literature for comprehensive studies such as Maliki hadith commentarism and hadith methodology.

Keywords: Hadith, Commentary, al-Imām Mâlik, al-Muwaṭṭa', al-Qanāzī

Giriş

Hadis ilminin gelişim safhalarından biri olan hıfz ve kitâbet dönemi Hz. Peygamber'in (a.s.) yaşadığı döneme denk gelmektedir. Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatını müteakip sahabe ve tâbiün ve tebe-i tâbiîn dönemi hadisin tedvin ve tasnif dönemi kabul edilmektedir. Bu üç dönemde muhaddisler muteber addedilen hadis eserlerini telif etmişlerdir. İlk üç asrı içine alan bu gelişim seyri zamanla yerini hadis şerhçiliğine bırakmıştır. Esasen metin eksenli hadis şerhçiliği zaman ve zemine göre farklılık gösterse de her dönemde güncelliğini koruyan bir faaliyettir. Hicri üçüncü asırdan itibaren başlayan bu ameliye hadis kitapları ile hadisten kastedilen manayı anlamak isteyenler arasında bir köprü vazifesi ifa etmiştir. Hz. Peygamber'in (a.s.) buyurduğu hadislerden kastedilen mananın ne olduğu, nasıl yorumlanması gerektiği en erken onun döneminde başlamıştır.¹ Ancak hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği faaliyeti olan şerh ameliyesi özellikle üçüncü asırdan itibaren hadisleri tedvin ve tasnif eden, İslam alemi üzerinde otoritesini kuran ve Müslümanlar tarafından kanıksanan *Kütüb-ü sitte*, *Muvattâ* gibi eserler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bilahare hadis şerhçiliği sistematik bir hal almış ve belirli bir kitap üzerine yoğunlaşarak bununla beraber fıkıh, lügat, tasavvuf gibi kavramlar merkeze alınarak birçok şerh çalışması yapılmıştır.

İslam aleminde sultasını kazanan hadis musannefâtı, üçüncü asırdan başlayarak Müslüman alimlerin dikkatini çekmiş ve bunlar üzerine şerh yazmak adeta bir vazife addedilmiştir. Bu çerçevede Müslüman alimlerin yoğun ilgisini çeken eserlerden ilki İmam Mâlik'in *Muvattâ* adlı eseri olmuştur. Özellikle İmam Şâfiî'nin, mezkûr eseri Kur'ân'dan sonra en sahih kitap olarak nitelemesi *Muvattâ*'nın işlevselliğini artırmış, böylece hicri III. asırdan itibaren *Muvattâ* üzerine birçok şerh çalışması yapılmıştır. Endülüslülerin Mâlikî mezhebi müntesibi olmaları hasebiyle Endülüs'te İmam Mâlik'in *Muvattâ* adlı eserine hemen hemen her asırda bazen muhtasar bazen de tafsilatlı şerhler kaleme alınmıştır. Bu şerhlerin bazıları *Muvattâ*'da geçen bilinmeyen kelimeleri,² bazıları ahkâm hadislerini,³ bazıları *Muvattâ* hadislerinin sened ve metinlerindeki tashîf ve tahrîfleri, bazıları ravilerin cerh ve tadil yönlerini⁴ dikkate alarak şerh çalışması yapmışlardır. Hatta *Muvattâ* üzerine yapılan çalışmalara dahi şerh telif edilmiştir. Bu meyanda *Muvattâ*'ya yazılan şerhlerden biri de Ebü'l-Mutarrif el-Kanâzî'nin (ö. 413/1022) ve *Tefsîru'l-Muvattâ* adlı eseridir. Tarafımızca yapılan incelemede mâlikî fakih ve muhaddis olan Kanâzî'nin mezkûr eseri hakkında herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Sadece *Tefsîru'l-Muvattâ* adlı eserini tahkik eden Âmir Hasan Sabri esere bir mukaddime yazmış, bu mukaddimede Kanâzî'nin kitapta takip ettiği metodu kısa maddeler halinde belirtmiş, hadislerden elde edilen çıkarımlara yönelik yaklaşımından sadra şifa olmayacak şekilde kısaca bahsetmiştir.⁵ Ancak Âmir Hasan Sabri'nin verdiği bu kısa anekdotlar Kanâzî'nin mezkûr eserindeki şerh metodunu anlamaya kâfi değildir. Bu itibarla makalemizde Kanâzî'nin *Tefsîru'l-Muvattâ* adlı eserinde fıkıh, fıkıh usulü, kelam, tefsir, dil ve belağat açısından takip ettiği şerh metodunu başka detaylı çalışmalara havale ederek sadece hadis şerhçiliği açısından takip ettiği metodunu irdeleyeceğiz.

1. Hayatı ve Hadis İlmine Olan Katkıları

Asıl adı Abdurrahman b. Mervân b. Abdirrahmân el-Ensârî el-Kanâzî el-Kurtubî'dir (ö.413/1022). H. 341 yılında Endülüs şehirlerinden olan Kurtuba'da (Cordoba) dünyaya gelmiştir.⁶ Soyu Ensar'dan geldiği için el-Ensârî, hayata gözlerini Kurtuba'da açtığı için el-Kurtubî nispeleleriyle anılmıştır. el-Kanâzî nispesiyle ilgili ise değişik görüşler mevcuttur. Biyografi âlimlerinden bir kısmı onun mesleğine nispeten Kanâzî

¹ Mehmet Efendioğlu, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/559.

² Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Halife el-Lemtûnî el-Emevî el-İşbîlî İbn Hayr, *Fehresetu İbn Hayr el-İşbîlî*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Tunus: Daru'l Ğarbi'l İslâmî, 2009), 145.

³ İbn Hayr, *Fehresetu İbn Hayr el-İşbîlî*, 133.

⁴ İbn Hayr, *Fehresetu İbn Hayr el-İşbîlî*, 148.

⁵ Ebü'l-Mutarrif Abdurrahman b. Mervân el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, thk. Âmir Hasan Sabri (Katar: Dâru'n-Nevâdir, 1429), 1/89-92.

⁶ 'Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed b. el-İmâd el-Akrî el-Hanbelî İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâr men Zeheb*, thk. Maḥmûd el-Ernâvût (Dimaşk; Beyrut: Dâru İbn Keşir, 1986), 5/70.

dendiğini,⁷ bazıları ise “Kanâzi” isimli bir köye nispetle bu isimle anıldığını iddia etmişlerdir.⁸ İlim tahsiline çok genç yaşta başlayan Kanâziî, öncelikle Kur’ân-ı Kerim’i hifzetmiş, kıraat, tecvid, Arapça dilbilgisi, şiir vs. ilimleri öğrenmiştir. Daha sonra fıkıh ve fıkıh usulü ilimlerini Ebû Muhammed Abdullah el-Endelûsî el-Asîlî (ö.392/1002) ve Ebu Ömer İbn Mekvâ (ö. 401/1010) gibi Endülüs’ün ileri gelen alimlerinden tahsil etmiştir.⁹ Kıraat ve tecvid ilmini Ali b. Muhammed el-Antâkî, Ebu Abdillâh en-Nu’mân, Ebu’l-Kasım Esbağ b. Temmâm’dan almıştır. H. 367 yılında Doğu İslam ülkelerine ilmî seyahatler düzenlemiş, bu çerçevede Kayrevan’da Ali Ebîbekr Hibetullâh et-Temîmî’den *Müdevvene* adlı eseri okumuş, Mısır’da ise yedi yüz muhaddisten hadis rivâyet eden Ebu Muhammed b. Raşîk’ten çokça rivâyette bulunmuştur. Burada Ebu’l-Hasen b. Şa’bân, Ebu Tayyib Ahmed el-Harîrî gibi birçok hocadan ders almıştır. Daha sonra Mekke’ye geçerek burada Ebu Muhammed el-Hasen b. Ali en-Nîsâbûrî ve Ebu Ya’kûb el-Cürçânî ile tanıştı. Sonra Kayrevân’a geri dönerek İbn Ebî Zeyd’in birçok eserini okudu. Keza Ebûbekr el-Ebherî de Kanâziî’ye icazet verdi. h. 371 yılında yoğun bir bilgi birikimiyle Kurtuba’ya geldi, Kur’ân’ı okudu ve öğretti, burada ilmi yaydı ve tesis etti.¹⁰ İbn Abdilberr, Ebu Ahmed Ca’fer b. Abdillâh et-Tüçîbî, Abdurrahmân el-Kılaî, Ebu’l-Kasım et-Trablusî gibi alimler kendisinden rivayette bulunmuşlardır.¹¹ Kanâziî, Berberilerin Kurtuba’daki fitnelerinden etkilenmiş, yaşadığı mihne sebebiyle maddi olarak zor durumda kaldığı için ücret karşılığında İmamet ve Kur’ân talimi dersleri vermiştir.¹² Hayatının önemli bir bölümünü ilim tahsiliyle geçiren Kanâziî h. 413 yılında Recep ayında vefat etmiştir.¹³

Kanâziî, tabakât ve terâcim türü kitaplarda İmam, müfessir, muhaddis, fakih, dindar, muttaki, az ile yetinmeyi bilen, hadis ilmine ve Arap dili ve kıraat ilmine vakıf, şurût ve illetlerini çok iyi bilen, ahlakı güzel biri olarak tavsif edilmiştir.¹⁴ Kanâziî bunun yanında bazı eserler telif etmiştir. Bu eserler *Tefsîru’l-Muvattâ*, *Muhatasaru tefsîri’l-Kur’ân*, *Muhatasaru vesâiki İbni’l-Hindî*, *eş-Şurût ala mezhebi Malik İbn-i Enes*¹⁵, *Fehrese*¹⁶ adlı eserleridir.

Kanâziî’nin hadis alanına yaptığı en büyük katkısı İmam Mâlik’in *Muvattâ* adlı eserine yazmış olduğu *Tefsîru’l-Muvattâ* adlı şerhtir. Esere tefsir adını vermesi muhtemelen o dönemde yazılan şerhlere “tefsir” adı verilmesinden kaynaklıdır. Ancak bu isimlendirme Endülüs’te hicri V. asra ait terminolojiyi göstermesi bakımından önemlidir. Eser Kitâbu’l-vudû ile başlayıp Kitâbu Sıfatı’n-nebî ile bitmektedir. Müellif uzun uzadıya şerh işlemine başvurmamış bilakis açıklanması gereken yerleri dikkate almıştır. Kanâziî, maliki mezhebi müntesibi olan bir muhaddis ve fakihtir. Bu gerekçeye binaen genellikle Medine ehlinin uygulamasını esas kabul etmiştir. Bu meyanda İbnu’l-Kasım (Abdurrahman İbnu’l-Kasım el-Mısırî (ö.191/807), Ebu İsa (İsa b. Dînâr el Kurtubî (ö.212/828), Ebu Muhammed (Abdullah b. Osman el-Kurtubî (ö. 364/975), Ebu Ömer (Ahmed b. Abdilmelik el-İşbîlî (ö. 401/1011) gibi alimlerden sıkça nakillerde bulunmuştur. Hadisleri şerh ederken veya fikhî hüküm istinbât ederken özellikle Mâlikî mezhebi müçtehidlerinin görüşlerini dikkate almış ve yaptığı açıklamalara da dayanak göstermeye gayret etmiştir.

⁷ Ebû’l-Fadl ‘İyâd b. Mûsâ el-Yahşubî el-Kâfî ‘İyâd, *Tertîbu’l-Medârik ve Takrîbu’l-Mesâlik*, thk. İbn Tâvî et-Tancî vd. (Mağrib: Maṭba’atu Fuḍâle, 1385/1965-1403/1983), 7/290.

⁸ Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed (Beyrût: Müessesetu’r-Risâle, 1405), 17/343.

⁹ İbrâhîm b. ‘Alî b. Muḥammed b. Ferḥûn el-Ya’merî İbn Ferḥûn, *ed-Dîbâcu’l-Muzḥeb fî Ma’rifeti A’yâni’l-Ulemâ’i’l-Mezḥeb*, thk. Muḥammed el-Aḥmedî Ebû’n-Nûr (Kahire: Dâru’t-Turâs, ts.), 1/485.

¹⁰ Ebû’l-Kâsım Ḥalef b. ‘Abdulmelik b. Mes’ûd el-Endelûsî İbn Beşkuvâl, *eş-Şıla fî târiḫi eimmeti’l-Endelus* (b.y.: Mektebetu’l-Ḥâncî, 1374/1955), 309-310.

¹¹ Kâfî ‘İyâd, *Tertîbu’l-Medârik ve Takrîbu’l-Mesâlik*, 7/293.

¹² Kâfî ‘İyâd, *Tertîbu’l-Medârik ve Takrîbu’l-Mesâlik*, 7/293.

¹³ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 17/343; Kanâziî’nin hatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/19-71.

¹⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 17/243; Ebû Ca’fer Aḥmed b. Yahyâ b. Aḥmed b. ‘Amîra eḍ-Ḍabbî İbn ‘Amîra, *Buḡyetu’l-Multemis fî Târîḫi Ricâli Ehli’l-Endelus* (Kahire: Dâru’l-kâtibi’l- arabî, 1387/1967), 371; İbn Beşkuvâl, *eş-Şıla*, 310; Kâfî ‘İyâd, *Tertîbu’l-Medârik ve Takrîbu’l-Mesâlik*, 7/290; Ebû ‘Abdullâh b. Ebî Naşr Muḥammed b. Futûḫ b. ‘Abdullâh b. Futûḫ b. Ḥumeyd el-‘Ezdî el-Mayûrkî el-Ḥamîdî İbn Ebî Naşr el-Ḥamîdî, *Cezvetu’l-Muktebis fî Zikri Vulâti’l-Endelus* (Kahire: ed-Dâru’l-Mışriyye li’t-Te’lîfi ve’n-Neşr, 1966), 278-279.

¹⁵ Muḥammed b. ‘Alî b. Aḥmed el-Mâlikî Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Ṭabaḫâtu’l-Mufessirîn* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 1/294; İbn Ferḥûn, *ed-Dîbâcu’l-Muzḥeb fî Ma’rifeti A’yâni’l-Ulemâ’i’l-Mezḥeb*, 1/485; İbn ‘Amîra, *Buḡyetu’l-Multemis*, 371; İbn Ḥayr, *Fehresetu İbn Ḥayr el-İşbîlî*, 122; Hayruddîn b. Mahmud b. Muḥammed b. Ali b. Faris ez-Ziriklî, *el-A’lâm* (Beyrût: Dâru’l-İlim li’l-melâyin, 2002), 3/337.

¹⁶ İbn Ḥayr, *Fehresetu İbn Ḥayr el-İşbîlî*, 535.

Mâlikî mezhebi içerisindeki farklı görüşleri aktarıp bu görüşlerden birini tercih etmiştir. Genellikle İmam Azâm Ebû Hanîfe ve Şâfiî'nin görüşlerini bazen açık bir şekilde isim vererek bazen de üstü örtülü bir şekilde isim vermeden eleştirmiş ve karşıt delillerle diğer mezheplerin görüşlerini çürütmeye çalışmıştır. Zaman zaman İmam Mâlik'in naklettiği senedi de eleştirmiştir. *Muvattâ*'da geçen hadisleri şerh ederken kimi zaman metni kısaltmış kimi zaman da *Muvattâ*'nın metnine bazı müdahaleler yapmıştır.¹⁷ *Muvattâ*'da geçen hadislerin sıhhat ve zayıflığına, hadislerin illetlerine, senette geçen mübhem ravilere, fıkıh ve hadis usûlü konularına, hadislerde geçen garîb (bilinmeyen) kelimelere, hadislerin dil ve belâğat yönlerine değinerek hadisleri birçok yönden şerh etmeye çalışmıştır. Bununla beraber Kanâziî bazı rivayetleri Kur'ân ve sahih sünnete arz etmiş, Medine ehlinin uygulaması önderliğinde hadis sened ve metin tenkidi metoduna başvurmuştur. Ayrıca Kelam ile ilgili konulara değinerek ehl-i bidat sayılan mezheplerin görüşlerini eleştirmiştir. Yapılan bu kısa izahtan sonra Kanâziî'nin İmam Mâlik'in *Muvattâ* adlı eserine yazmış olduğu *Tefsîru'l-Muvattâ* adlı şerhte takip etmiş olduğu şerh metodolojisine tafsilatlı bir şekilde değinelim.

2. Tefsîru'l Muvattâ Adlı Eserinde Hadis Şerh Metodolojisi

Kanâziî, *Muvattâ*'ya yazmış olduğu şerh olan *Tefsîru'l-Muvattâ* adlı eserinde *Muvattâ*'nın hadislerini incelerken sadece hadis usulü açısından değerlendirmemiş, bilakis *Muvattâ*'da yer alan hadisleri tefsir, fıkıh, fıkıh usulü, kelam, Arap dili vb. ilimler açısından da değerlendirmiştir. Bununla beraber Kanâziî, ilmî birçok noktaya da değinmiştir. Kanâziî'nin mezkûr ilimler açısından yaptığı değerlendirmeleri tetkik etmek makalenin hacmini genişleteceğinden çalışmamızda sadece hadis ilmi açısından yaptığı değerlendirmelere değineceğiz. Bu çerçevede Kanâziî, *Muvattâ*'da yer alan hadisleri hadis usulü açısından değerlendirirken hadislerin sahih veya zayıflığına, ravilerin cerh ve tadil yönlerine, hadislerde iller varsa bu illetlere, hadislerin senedinde geçen mübhem ravilere aynı zamanda hadis rivayetinde tek başına kalmış (teferrüd) ravilere değinmiştir.

2.1. Hadisin Sıhhat veya Zayıflığına Hükmetmesi

Kanâziî, *Muvattâ*'ya yazmış olduğu mezkur şerhin değişik yerlerinde hadis usulüyle alakalı bir takım değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmelerden biri *Muvattâ*'nın hadislerini şerh ederken hadislerin sıhhat ve zayıflığına hükmetmesidir. Kanâziî bu değerlendirmeleri yaparken hadisin mürsel mi, mechûl mü, hadisin rivâyet zincirinde bir kopukluk söz konusu olup olmadığına değinmek suretiyle hadisin hangi tarikle daha doğru rivayet edildiğine dair değerlendirmeler yapmıştır. Mesela Abdest babında İbn Kâsım tarafından Mâlik b. Enes → Hişâm b. Urve → Babası (Ebu Abdillâh el-Esedî) → Ebu Hüreyre tarikiyle rivayet edilen "*Resûlullâh'a istitâbe (istincâ) sorulmuş, O da "Sizden biriniz üç taş bulamıyor mu?"*" şeklinde cevap vermiştir. Kanâziî, hadisin bu tarikinde yanılığ(galat) söz konusu olduğunu, hiçbir sika ravinin bu hadisi Hişâm b. Urve → Babası (Ebu Abdillâh el-Esedî) → Ebu Hüreyre tarikiyle rivâyet etmediğini, hadisin bu senedle sabit olmadığını belirtir. Bu konuda rivayet edilen hadisin senedinin İbn Ebî Hâzım → Müslim b. Kurt → Urve b. Zübeyr → Hz. Âişe tarikiyle rivayet edilen "*Urve ile beraberdim. Bir ara tuvaletten çıktık. Ona bir kap su getirdim. Onunla abdest aldı. Sonra şöyle dedi. Allah şeytanı kahretsin. Bana Âişe Hz. Peygamber'in (a.s.) 'sizden biriniz tuvalette girince beraberinde temizlik yapacağı üç taş götürsün. Bu üç taş onun (tuvalet) temizliği için yeterlidir*" hadisinin olduğunu ifade etmiştir.¹⁸

Ölü hayvan derilerinin tabaklaması babı altında ölmüş hayvanların derilerinin tabaklama işleminden sonra temiz sayılacağı ve bu deriden istifade edilebileceği ile ilgili rivayetlerden sonra Kanâziî, bazı alimlerin tabaklama işleminden sonra da ölmüş hayvan derilerinden istifade edilemeyeceği görüşünde olduklarını nakletmiştir. Delillerinin ise İbn Ebî Şeybe'nin Abdullah b. Ukeym tarikiyle rivâyet edilen Abdullah b. Ukeym'e Resûlullâh tarafından yazılan bir mektupta "*Ölmüş hayvan dersinden istifade etmeyiniz.*" hadisinin olduğunu, hatta bazılarının bu hadisi ölmüş hayvan derisinin tabaklama sonrası temiz olduğunu bildiren rivayeti neshettiğini ve ölmüş hayvanın etinin haram olması gibi derisinin de haram

¹⁷ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/81-82 (Muhakkikin Önsözü).

¹⁸ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/133-134.

olduğu görüşüne vardıklarını ifade etmiştir. Kanâziî, Ahmed b. Hâlid'in görüşleri önderliğinde bu hadisin sadece Abdullah b. Ukeym tarafından rivayet edildiğini, Abdullah b. Ukeym'in bu konudaki rivayetlerinin muzdarip olduğunu, ölmüş hayvan derisinin tabaklama yolu ile temizlenip istifade edilebileceği hakkında vârid olan hadisin sahih ve sabit olduğunu ve Medine ehlinin amelinin de bu yönde olduğunu ifade ederek hadisin sağlam senedinin hangisinin olduğunu okuyucuya aktarmıştır.¹⁹

Kanâziî, *Muvattâ'*da "Namazla İlgili Önemli Konularda Uygulama" babı altında Mâlik → Yahyâ b. Said → Nu'mân b. Mürre tarikiyle nakledilen "... *Resûlullâh 'Hırsızın en kötüsü namazından çalandır' dedi. Onlar da: 'Yâ Resûlallâh! Kişi namazından nasıl olur da hırsızlık yapar?' dediler. O da: 'Rükû ve secdesini tam yapmayarak.' diye buyurdu.*"²⁰ hadisinin mürsel olduğunu ifade etmiştir.²¹ Yine "hayatta olan kimsenin ölen biri adına sadaka vermesi" babı altında Malik → Said b. Amr b. Şurahbîl → Said b. Sa'd b. Ubâde → Babası (Amr b. Şurahbîl) → Dedesi (Şurahbîl b. Said) tarikiyle nakledilen hadisin mürsel olduğuna hükmetmiş ve Şurahbîl b. Said'in Sa'd b. Ubâde ile karşılaşmadığını gerekçe olarak göstermiştir.²²

Kanâziî, bazen ihtilafı olan konularla karşıt görüşün iddialarıyla ilgili sahih hadis olmadığına da hükmetmiş, ancak konu ile ilgili vârid olan sahih hadisin hangisinin olduğuna işaret etmiştir. Mesela oruçlunun hacamat yapması durumunda orucunun bozulacağı ile ilgili sahih hadis vârid olmadığını, bilakis Hz. Peygamber'in (a.s.) oruçlu iken hacamat yaptırdığı rivayetlerin sahih olduğunu belirtmiştir.²³

Kanâziî, *Muvattâ'* hadislerini şerh ederken hadislerin zayıflık durumlarına da değinmiştir. Hadislerin zayıflık durumlarına hükmederken kendinden önceki alimlerin hadis hakkında verdikleri hükümlere değinerek görüşlerini İmam Mâlik'in mütalaaları öncülüğünde serdetmiştir. Mesela Kanâziî, İmam Mâlik'in bir kişinin Ramazan hilalini gördüğüne şahitlik yapması durumunda ramazan orucuna başlanılabileceği görüşünde olanlara ramazan ayının sonunda ramazan hilalini görmeye engel bir durum olması halinde ne olacağını sorar. Kanâziî'ye göre İmam Mâlik'in bu soruyu sormasındaki amaç onun ramazan orucunun bir kişinin şahitliğiyle başlatılabileceği ancak ramazan orucunun iki şahit önderliğinde bitirilebileceği görüşünde olmasıdır. Zira İmam Mâlik'e göre Ramazan hilalini gördüğünü söyleyen bir kişinin şehadetiyle oruç başlatılabilir, ancak iki kişinin şehadetiyle ramazan orucu sonlandırılır. Bu çerçevede Kanâziî, "*Bir kervan Hz. Peygamber'e (a.s.) gelerek bir önceki gün Şevval hilalini gördüklerini söylemişler, Resûlullâh da (a.s.) insanlara ramazan orucunu bitirmelerini ve ertesi gün bayram namazını kılmalarını emretmiştir*" hadisinin zayıf olduğunu, senedinin sahih olmadığını ifade etmiştir. Bu gerekçe ile Kanâziî, İmam Mâlik'in ertesi gün nafil ibadet olan bayram namazını kılamayacaklarını, zira nafil ibadetlerin vakti geçtiğinde iadesinin mümkün olmadığına hükmetmiştir.²⁴

Keza Kanâziî, Said b. Ebî Arûbe → Katâde → Ebu Hassan → Hallâs b. Amr → Abdullah b. Utbe → İbn Mes'ûd tarikiyle gelen Abdullah b. Mesud'a mehri verilmemiş, tefvîz nikahı ile evli, cinsi münasebet vuku bulmadan eşi ölen kadın hakkında kendisine soru sorulmuş, o da "*Bu kadın şüphesiz eksiksiz mehir almaya hak kazanmış, ölen eşine varis olmuştur. Böyle bir kadının iddet beklemesi gerekir. Eğer bu görüş doğruysa Allah'tandır: yok bu görüşüm hatalı ise benden ve şeytandandır*" hadisinin zayıf olduğunu ifade etmiştir. Hadisin zayıf olduğuna hükmettikten sonra aynı meselenin Hz. Ali'ye sorulduğunu, böyle bir kadının mehir alamayacağını ifade ettiğini belirtmiştir.²⁵

Kanâziî aynı zamanda Mâlikî mezhebi müntesibi olması hasebiyle bazı hadislerin sıhhatine Medine ehli nezdinde sıhhatinin olup olmadığına göre de hükmetmiştir. Mesela İmam Malik'e göre ramazan hilalini sadece bir kişi görürse bu adil biri olsa dahi bu kişinin şehadetiyle oruç tutulmaz, bu kişinin şehadetiyle de oruç bozulmaz. Ancak bazı Mâlikî uleması sadece bir kişinin şehadetiyle Ramazan orucuna başlayabileceği

¹⁹ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ'*, 1/335-336.

²⁰ Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ'* (*Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ*), thk. Muḥammed Muṣṭafâ el-'A'zamî (Abu Dabi: Muessesetu Zâ'id b Sultân, 1425/2004) Sehv, 579.

²¹ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ'*, 1/209.

²² el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ'*, 2/538.

²³ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ'*, 1/291.

²⁴ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ'*, 1/281-282.

²⁵ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ'*, 1/344-345.

görüşündedirler. Ulemanın bu konudaki delilleri Simâk b. Harb → İkrime → İbn Abbas tarikiyle gelen “Bir bedevi Hz. Peygamber’in (a.s.) yanına gelip ‘ben Ramazan hilalini gördüm’ deyince Hz. Peygamber (a.s.) ‘Allah’tan başka ilah olmadığına şahadet ediyor musun?’ diye sorar. O da ‘Evet’ diye cevap verir. Hz. Peygamber (a.s.) ‘Hz. Muhammed’in (a.s.) Allah’ın elçisi olduğuna şahitlik ediyor musun?’ diye sorar. Bedevi de ‘Evet’ diye cevap verince Hz. Peygamber (a.s.) ‘Ey Bilal! Kalk ve insanların yarın oruç tutmalarını ilan et’ diye söyler.” Kanâzîî bu hadisin Medine ehlinin hadislerinden olmadığını söyleyerek hadisle amel edilmediğini ifade ederek tek kişinin ramazan hilalini gördüğüne dair şahitlik yapmasıyla ramazan orucuna başlanılmayacağı veya ramazan orucunun bitirilemeyeceğini ifade etmiştir.²⁶ Kanâzîî bununla beraber zaman zaman hadisin İmam Malik’e has bir kavram olan Belâğ hadis olduğunu da belirtmiştir.²⁷

Kanâzîî, hadisin mevkûf veya merfû olup olmadığına, bazı ravilerin merfû bir hadisi mevkûf, mevkûf bir hadisi merfû olarak rivayet edildiğine işaret ederek hadisin merfû mu yoksa mevkûf şeklinde rivayet edilen varyantının mı sahih olup olmadığına değinmiştir. Örneğin Muvattâ’da nakledilen “Hz. Aişe’ şöyle derdi: Yemin-i Lağv kişinin hayır vallahi, evet vallahi şeklinde yemin etmesidir.”²⁸ hadisinin Hz. Aişe’ye ait mevkûf bir hadis olduğunu, rivayetin Ebû Dâvûd’un Sünen adlı eserinde Hz. Peygamber’e nispet edildiğini, yani merfû bir hadis olarak nakledildiğini,²⁹ bu konuda sahih olanın Hz. Aişe’ye nispetinin daha doğru olduğunu yani hadisin mevkûf varyantının daha isabetli olacağını ifade etmiştir.³⁰ Görüldüğü üzere Kanâzîî, genellikle tartışma konusu olan mevzularda delil olarak kullanılacak hadislerin sıhhat veya zayıflık durumuna değinmiştir.

2.2. Ravilerin Cerh ve Ta’dîl Yönlerine Değilmesi

Hadis usulü ilminin alt bilim dalı olan cerh ve tadil ilmi İslam dünyasında yaşanan dînî, fikrî ve siyâsî olaylardan sonra daha önemli bir hale gelmiştir. Özellikle siyâsî ve itikâdî fırkaların kendi lehlerine karşı görüşte olan gurupların aleyhine hadis uydurma gailelerine karşı alınan en büyük önlem isnad araştırması ve ravinin rivayete ehil olup olmadığını tespit etmek olmuştur.³¹ Özellikle hicri I. asrın sonlarından itibaren isnad sorgulaması yaygınlaşmış, ravinin rivayetlerini kabul veya reddetmek amacına matuf olarak cerh ve tadil ilmi ihdas edilmiştir. Daha sonra cerh ve tadil için birtakım kavramlar bırakılmış, ravinin güvenilirlik testi için bazı metotlar belirlenmiştir.³² Bu çerçevede Kanâzîî de hadisleri sened yönünden tenkit ederken hadisin ravilerinin cerh ve ta’dîl durumlarına değinmiştir. Bunun için “daifun”, “meçhûlün”, “meçhûlün la yu’refu”, “leyse bi şey” gibi cerh tabirlerini kullanmış ve nakledilen hadisin sahih olan tariki hakkında bilgi vermiştir.

Kanâzîî, hadis rivâyetleri zayıf olan raviler için “Daifu’l-hadis” tabirini kullanarak ve kendinden önceki alimlerin cerh konusundaki görüşlerini göz önünde bulundurarak bu tür rivayetlerle amel etmemiştir. Mesela Müseyyib b. Vâdih → Hafs b. Meysere → Abdullah b. Dînâr → İbn Ömer tarikiyle gelen “Resûlullâh (a.s.) abdest uzuvlarını tek bir defa yıkayarak abdest aldı. ‘Bu abdest Allah’ın kabul ettiği abdest şeklidir’ dedi. Sonra abdest uzuvlarını ikişer defa yıkayarak abdest alıp ‘bu da Allah’ın iki kat sevap verdiği abdesttir’ dedi. Sonra da abdest uzuvlarını üçer defa yıkayarak ‘bu benim ve benden önceki peygamberlerin abdest şeklidir.’ hadisini senedinde yer alan Müseyyib b. Vâdih’in zayıf bir ravi olması sebebiyle hadisin sahih olmadığını ifade etmiştir.³³ Rüyat-i hilal konusunda Şibâk → İbrahim en-Nehâî tarikiyle İbn Ömer’den rivâyet edilen “Güneş batmadan önce Ramazan hilalini görürseniz bu geçmiş geceden sayılır”

²⁶ el-Kanâzîî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/280-281.

²⁷ el-Kanâzîî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/141, 469.

²⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Nüzûr, 1729.

²⁹ Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Kâmil Karabelli (Şam: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemîyye, 2009), Kitâbu’l Eymân ve’n-Nüzûr, 7.

³⁰ el-Kanâzîî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/314.

³¹ Seyithan Can, “*ed-Dîn ve’l-İmân ve’l-İslâm*”, *Üsusu’l-Akidedi’l-İslâmiyye* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 10.

³² Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî İbn Hacer el-‘Askalânî, *Nuzhetu’n-Nazar fi Tavdîhi Nuḥbeti’l-Fiker fi Muṣṭalaḥi Ehli’l-Eşer*, thk. Nûruddîn ‘Itr (Dimaşk: Matbaatu’s-Sabâh, 1421/2000), 138-139; Ebû’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥudayri es-Süyûṭî, *Tedribu’r-Râvi fi Şerhi Takrîbi’n-Nevevi*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (b.y.: Dâru Ṭaybe, ts.), 1/351.

³³ el-Kanâzîî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/135-136.

hadisini Şibâk'ın zayıf bir ravi olduğu gerekçesiyle kabul etmemiştir.³⁴ Keza cenaze namazının mescitte kılınıp kılınmaması ile ilgili İbn Ebî Fudeyk → Dahhâk b. Osman → Ebu'n Nadr → Ebu Seleme tarikiyle Hz. Âişe'den nakledilen "Vallahi Hz. Peygamber Sehl ve Süheyl isimli iki kardeşin cenaze namazını mescitte kıldı" hadisinin hadisin ravilerinden İbn Ebî Fudeyk'in zayıf ravi olması sebebiyle sahih olmadığını belirtmiştir.³⁵ Yine İbn Mübarek → Yunus → Zührî → Ebu Seleme tarikiyle Hz. Âişe'den rivayet edilen "Allaha isyan hususunda nezr (adak) yoktur. (Kişi eğer Allah'a isyan konusunda nezr yaparsa) yemin keffareti gerekir" hadisini Zührî'nin bu hadisi Ebû Seleme'den işitmediği, hadisi Zührî'nin Süleyman b. Erkâm → Yahya b. Kesir → Ebu Seleme → Hz. Âişe tarikiyle rivâyet ettiği ve Süleymân b. Erkâm'ın zayıf bir ravi olduğu gerekçeleriyle hadisi kabul etmemiş ve Allah'a isyan konusunda nezr yapan kişi için keffaret gerekmediğini belirtmiştir.³⁶

Kanâziî, hadisin senedinde bilinmeyen bir ravi olması durumunda o raviyi mechûl biri olarak cerh etmiş ve bu gerekçe ile hadisle amel edilemeyeceğini ifade etmiştir. Mesela İmam Mâlik'in Muvattâ'da İsmail b. Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Amr b. Âs'ın mevlâsından rivayet etmiş olduğu "Sizden birinin oturarak kıldığı namaz ayakta kıldığı namazın (sevap bakımından) yarısı kadardır"³⁷ hadisinin senedinde geçen Amr b. Âs'ın azatlı kölesinin kim olduğunun bilinmediği yani mechûl olduğu gerekçesiyle reddetmiştir.³⁸ İbn Ömer'den nakledilen " Hac sûresi iki secde ayetiyle üstün kılındı." rivayetini İbn Ömer'den sadece Mısırlı mechûl bir ravinin rivayet ettiği gerekçesiyle reddetmiştir.³⁹ Keza Haccâc b. Ertât → Abdülmelik İbni'l Muğîre et-Tâifî → Abdurrahman İbni'l Beylemânî tarikiyle rivayet edilen "Mehir tarafların razı olduğu şeydir." hadisini Abdülmelik İbni'l Muğîre et-Tâifî'nin mechûl olduğu ve Abdurrahman İbni'l Beylemânî'nin de Resûlullâh'tan (a.s.) bu hadisi duymadığı gerekçesiyle reddetmiştir.⁴⁰

Kanâziî'nin kullanmış olduğu cerh kavramlarından biri de "Leyse bi şey" kavramıdır. Nitekim o, Hüzeyl b. Şurahbîl'in Abdullah b. Mes'ûd tarikiyle rivayet ettiği "Şehitlerin ruhları cennete dilediği gibi dolaşan yeşil kuşların karnında olacaktır..." hadisini Hüzeyl b. Şurahbîl'in Leyse bi şey (rivayetleri bir para etmez, bir şeye değmez) olduğundan hadisi reddetmiş ve hadisin sahih olan rivayetini nakletmiştir.⁴¹

Kanâziî, Muvattâ'da nakledilen Hz. Aişe' şöyle derdi: "Yemin-i Lağv kişinin hayır vallahi, evet vallahi şeklinde yemin etmesidir" hadisinin Hz. Aişe'ye ait mevkuf bir hadis olmasına rağmen rivayetin Ebû Dâvûd'un Sünen adlı eserinde Hz. Peygamber'e nispet edildiğini belirtmiş, hadisin ravilerinden olan İbrahim es-Sâîğ adlı ravinin bu konudaki rivayetlerinin çeliştiğini, mezkur ravinin sâlih bir kişilik olmakla birlikte yanılarak hadisleri kalb eden biri olarak cerh etmiş ve hadisin mevkuf olarak nakledilen tarihinin daha sahih olduğu tespitinde bulunmuştur.⁴² Görüldüğü üzere Kanâziî, ravilerin cerh ve tadil durumlarını göz önünde bulundurarak hadisle amel edilip edilmeyeceğine karar vermiştir.

2.3. Hadislerin İletlerini Belirtmesi

İlet, görünüşte herhangi bir kusuru olmamasına rağmen hadisin sıhhatini bozan gizli kusur demektir. Bu şekilde gizli kusurları bulunan hadise "muallal" veya "ma'lûl hadis" denmiştir. Hadis alimlerine göre bir hadisin illetli olmasının birçok gerekçesi vardır. Tirmizî (ö.279/892) bu gerekçeleri on kısma ayırmıştır.⁴³ Öte yandan illet ya senedde ya da metinde vuku bulmaktadır. Merfû bir hadisi mevkûf, mevkûf bir hadisi mürsel olarak nakletmek, sahâbiyi tâbiünden veya tâbiyi sahabeden zannetmek, ravinin

³⁴ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/280.

³⁵ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/298.

³⁶ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/313.

³⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Sehv, 450.

³⁸ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/186-187.

³⁹ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/240.

⁴⁰ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/342-343.

⁴¹ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/304-305.

⁴² el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/314.

⁴³ Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, 1/304-307.

rivayetinde teferrüd etmesi, iki hadisi birbirine karıştırmak bu illetlerden bazılarıdır.⁴⁴ Hadislerde bulunan illetin tespit işlemi kişiden kişiye değişmekle beraber bazıları illet kavramına farklı anlamlar yüklemişlerdir. Mesela Tirmizî illeti nesh anlamında kullandığı gibi bazı alimler de yalancılık, su-i hıfz, gaflet gibi kusurları illet sebebi saymışlardır.⁴⁵ Ayrıca Endülüs ve Mağribli muhaddisler de kusuru gizli veya sarîh olsun senedindeki kopukluk sebebiyle zayıf olan mürsel, munkatı, mu'dal, müdelles hadisleri ve çözüme bağlanamayan ihtilaflar içeren muzdarip hadisi muallel diye isimlendirmişlerdir.⁴⁶

Kanâzî mevzu bahis olan eserinde hadisin senedinde inkıtaın söz konusu olduğu bazı hadisleri illetli kabul etmiştir. Bu çerçevede bir ravinin diğer raviye idrak etmemesi, iki râvî arasında hadis semâının olmaması, hadisi senedinde irsal olması gibi durumları illet olarak kabul edip bu tarz rivâyetlerin sahih olmadığı kanaatine varmıştır. Mesela *Muvattâ*'da Malik → Amr b. Hâris → Ubeyd b. Feyrûz → Berâ b. Âzîb tarikiyle nakledilen "Hz. Peygamber'e (a.s.) kurban seçerken nelerden sakınılmalıdır? diye soruldu. Hz. Peygamber de eliyle işaret ederek "dört şeyden" dedi. Berâ elini göstererek 'Benim elim Resûlullâh'ın elinden daha kısaydı.' diye ilavede bulundu. Sonra Hz. Peygamber sözüne şöyle devam etti: "Topallığı açık bir şekilde belli olmamalı, tek gözü kör olmamalı, açık bir şekilde hastalığı belli olmamalı, kendine gelemeyecek kadar zayıf olmamalı."⁴⁷ hadisinin senedi hakkında olumsuz kanaatler olduğunu, zira Ali b. Medî'nin Amr b. Hâris'in bu hadisi Bera b. Âzîb'ten duymadığını söylediğini ifade etmiştir.⁴⁸ İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) Abdullah Amr b. Âs'tan (ö. 65/684-85) "Medine'ye gelince vebaya yakalandık. Hz. Peygamber de oturarak nafil namaz kılan kişilerin yanına gitti ve şöyle buyurdu: "Oturarak kılınan namaz ayakta kılınan namazın yarısıdır"⁴⁹ şeklinde naklettiği hadisinin senedinin muttasıl olmadığını yani senedinde kopukluk olduğunu, Zührî'nin Abdullah b. Amr b. Âs'a kavuşmadığını belirtmiştir.⁵⁰ Keza Malik → Said b. Amr b. Şürahbîl Said b. Sa'd b. Ubâde → Babası (Amr b. Şürahbîl) → Dedesi (Şürahbîl b. Said) → Sa'd b. Ubâde tarikiyle nakledilen "Sa'd b. Ubâde Resulullah'la beraber bazı gazvelerine katılmıştı. Annesi Medine'de ölmek üzereydi. Annesine 'vasiyette bulun' denildi. O da 'neyi vasiyet edeyim. Malım Sa'd'ındır' dedi. Sa'd Medine'ye gelmeden önce annesi vefat etti ve Sa'd geldiğinde durum ona haber verildi. Sa'd da "Yâ Resulallâh! Annemin adına sadaka versem ona bir faydası dokunur mu? dedi. Resulullah da "evet" deyince "şu, şu bahçemi annemin adına sadaka veriyorum dedi."⁵¹ hadisinin hatalı bir şekilde rivayet edildiğini, hadisin senedinde irsal olduğunu, zira Şürahbîl b. Said'in Sa'd b. Ubâde'ye kavuşmadığını belirtmiştir.⁵² Kanâzî, Malik → Alâ b. Abdurrahmân → Ma'bed b. Ka'b es-Sülemî → Abdullah b. Ka'b b. Malik senediyle rivayet edilen "Yalan yere yemin ederek Müslümanın hakkını alan kişiye Allah cenneti haram kılar, cehennemi vacib kılar."⁵³ hadisinde geçen Ebu Ümâme'nin meşhur sahâbî olan Ebu Ümâme el-Bâhilî olmadığını, bilakis Ebu Ümâme el-Hârisî olduğunu, Ebu Ümâme el-Hârisî'nin ise Hz. Peygamber'den bu hadisi duymuş olamayacağı tespitinde bulunmuştur.⁵⁴ Bununla beraber Kanâzî, senedinde meçûl ravilerin bulunduğu hadisleri de illetli kabul etmiştir. Bu çerçevede *Muvattâ*'da Malik → Zeyd b. Eslem → İbn Va'le el-Mısırî → Abdullah b. Abbas senediyle nakledilen "Deri işlendi mi temiz olur."⁵⁵ hadisinin senedinde yer alan İbn Va'le'nin meçûl biri olduğu gerekçesiyle ma'lûl olduğunu belirtmiştir.⁵⁶ Yine bu anlamda "Bir veya iki defa süt emmek haram olan süt

⁴⁴ Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî Muhammed Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, thk. Muazzam Hüseyin (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1977), 112-118; Muhammed b. Muhammed b. Süveylim Ebû Şühbe, *el-Vasît fî ulûm ve mustalahi'l-hadîs* (y.y: Dâru'l Fikri'l-Arabî, t.y), 424-425.

⁴⁵ 'Ebû 'Amr Taqıyyüddîn 'Osman b. 'Abdurrahmân İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadîs = Muḳaddimetü İbni's-Salâh*, thk. Nüreddîn İtr (Dımaşk; Beyrut: Dâru'l-Fikr; Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, 1406/1986), 93.

⁴⁶ Mehmet Efendioğlu, "Mualllel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/311.

⁴⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Dahâyâ, 1757.

⁴⁸ el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/320.

⁴⁹ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Sehv, 451.

⁵⁰ el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/187.

⁵¹ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Akdiye, 2812.

⁵² el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 2/538.

⁵³ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Akdiye, 2693.

⁵⁴ el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 2/506.

⁵⁵ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Sayd, 1830.

⁵⁶ el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/334.

kardeşliğini doğurmaz.” hadisini İbn Zübeyr’in bu hadisi Hz. Peygamber’den duymadığı, bilakis Hz. Âişe’den duyduğu gerekçesiyle ma’lûl addetmiştir.⁵⁷

Kanâziî, İbn Bükeyr → Malik → Yahya b. Said → Muâz b. Cebel tarikiyle gelen *“Ey Muâz! insanlara karşı iyi ahlâklî davran.”*⁵⁸ hadisinin Yahyâ b. Said’in Muâz b. Cebel’e idrak etmediği gerekçesiyle mürsel olduğunu iddia etmiştir.⁵⁹ Kanâziî aynı zamanda *Muvattâ*’da geçen mürsel hadisleri de *“وهَذَا الْحَدِيثُ مُرْسَلٌ فِي الْمُوطَأِ / Bu hadis Muvattâ’da mürsel olarak yer almaktadır”* şeklinde bir tabir kullanarak mürsel hadisleri tespit cihetine gitmiştir.⁶⁰

Kanâziî, bazı hadislerin de muzdarip olduğu tespitinde de bulunmuş ve bunları da illetli hadisler içerisinde değerlendirmiştir. Nitekim Câbir b. Abdullah’ın Allah’ın abdest alırken başın mesh edilmesi konusundaki emri gerekçesiyle sarık üzerine mesh yapılmasını yasakladığını, bu konuda Evzâî’nin Yahya b. Kesîr’den naklettiği *“Hz. Peygamber sarığı üzerine mesh ederdî”* hadisinin muzdarip olduğunu, sahâbîlerin Yahyâ b. Kesîr’in rivayetini terk etmelerinin onun zayıf bir ravi olduğuna işaret ettiğini ifade ederek sahih olanın Hz. Peygamber’in başını mesh ettiği ile ilgili rivâyetlerin olduğunu belirtmiştir.⁶¹ Hz. Ali kanalıyla rivayet edilen *“Hz. Peygamber ipek elbise giyilmesini, altın yüzük takılmasını ve rûkûda Kur’ân okunmasını yasakladı.”* hadisini rivayet eden İbn Aclân’ın hadisin senedine İbn Abbas’ı eklediğini dolayısıyla bu hadisin senedinin muzdarip olduğunu tespit etmiştir.⁶² Yine Kanâziî Şa’bî’nin Adıyy b. Hâtim’den rivâyet ettiği *“Yâ Resulallâh! Benim arazim av yapılacak bir arazidir.”* deyince Hz. Peygamber ona şöyle dedi: *“Besmele çekip evcil köpeğini ava gönderirsen av köpeğinin yakaladıkları avı öldürse dahi sana helaldir. Eğer av köpeğin avdan yerse sen o avı yeme.”* hadisinde Şa’bî’nin ızdıraba düştüğünü, zira mezkûr hadisin ondan yapılan başka rivâyetlerinde *“Eğer av köpeğin avdan yerse sen o avı ye”* şeklinde nakledildiğini ve Medine ehlinin amelinin avın yenmesi yönünde olduğunu belirtmiştir.⁶³

2.4. Hadislerde Geçen Mübhem Ravileri Açıklaması

Senedinde veya metninde adı açık bir şekilde zikredilmeyen, recûlun (bir adam), imraetün (bir kadın), şeyhun (bir hoca), fûlânun (falanca adam), ba’du’n-nâs (bazı insanlar) gibi genel ve belirsizlik bildiren cins isimlerle işaret edilen ravilerin yer aldığı hadise *mübhem hadis* adı verilir. Hadislerdeki mübhemlik bazen senedde bazen metinde olur.⁶⁴ Seneddeki mübhemlik hadisin sıhhatine zarar verebileceği için senedde geçen belirsiz râvînin kimliği tespit edilmediği müddetçe sened munkatı dolayısıyla hadis zayıf hükmünü alır. Metinde yer alan recûlun imraetün vs. gibi mübhem şahısların var olması hadisin sıhhatine zarar vermez.⁶⁵

Kanâziî, hadis metinlerinde geçen bazı mübhem ravileri Ahmed b. Halid’den yapmış olduğu nakillerle tespit etmeye çalışmıştır. Mesela *Muvattâ*’da Malik → İbn Şihâb ez-Zührî → Hâlid b. Esîd kabilesinden bir adam tarikiyle gelen *“Hâlid b. Esîd kabilesinden bir adam Abdullah b. Ömer’e “Yâ Ebâ Abdirrahmân! Biz Kur’ân’da korku halinde kılınacak namaz ile hazerde (mukimken) kılınacak namaza rastlıyoruz da seferde kılınacak olan namaza rastlayamıyoruz?” diye sorar. Abdullah b. Ömer de şöyle cevap verir: “Ey Kardeşim oğlu! Allah -azze ve celle- biz bir şey bilmezken bize Hz. Muhammed (a.s.) gönderdi. Onun ne yaptığını gördüysek biz de aynısını yapıyoruz.”*⁶⁶ Kanâziî hadisin sened ve metninde geçen Abdullah b. Ömer’e soru soran Hâlid b. Esîd kabilesinden bir adamın Ümeyye b. Hâlid b. Esîd olduğunu belirtmiştir.⁶⁷ Keza *Muvattâ*’da yer alan Malik → Yahyâ b. Saîd → Muhammed b. İbrâhim el-Hâris → İsa b. Talha b. Übeydillâh → Umeyr b. Seleme ed-

⁵⁷ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/394.

⁵⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Hüsnü’l-Hulk, 3350.

⁵⁹ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 2/744.

⁶⁰ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/209, 235; 2/511, 600, 640, 749.

⁶¹ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/141.

⁶² el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/147.

⁶³ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/330. Diğer bir örnek için bkz. 1/340.

⁶⁴ Emin Âşıkutlu, “Mübhem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/434-435.

⁶⁵ sened ve metinde yer alan mübhem ravi örnekleri için bkz. Ebû Bekr Ahmed b. ‘Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hâtîb el-Bağdâdî, *el-Esmâu’l-Mubheme fî’l-Enbâ’l-Muḥkeme*, thk. ‘İzzuddîn ‘Alî es-Seyyid (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1417/1997).

⁶⁶ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Sehv, 485.

⁶⁷ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/193.

Damrî → Behzî tarikiyle “Hz. Peygamber (a.s.) ihramlıyken Mekke’ye doğru yıla çıktı. Revhâ denilen mevkiye gelince ansızın yaralı bir yaban eşeği görüldü. Durum Hz. Peygamber’e (a.s.) anlatıldı. Hz. Peygamber: “O eşeğe dokunmayın, nerdeyse sahibi gelir” dedi. O sırada eşeğin sahibi Behzî geldi.....”⁶⁸ şeklinde rivâyet edilen hadisin senedinde yer alan Behzî’nin Zeyd b. Ka’b olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹ Keza Hedy başlığı altında taklîd’in⁷⁰ caiz olup olmadığını anlatırken Hz. Peygamber’in kurbanlıklarına bakmakla görevlendirilen sahâbînin Kabîsa b. Zueyb’in (ö. 86/705 [?])⁷¹ babasının olduğunu açıklamıştır.⁷² Keza *Muvattâ*’da Beyâdî tarikiyle rivâyet edilen “*Namazdayken yüksek sele Kur’ân okumak suretiyle birbirinizin namazdaki huzurunu bozmayın*”⁷³ hadisinin senedinde geçen Beyâdî isimli ravinin kim olduğuna İmam Mâlik’in değinmediğini, ancak Beyâdî adlı ravinin asıl adının Abdullah b. Ğanem el-Beyâdî olduğunu beyan etmiştir.⁷⁴

2.5. Hadis Rivayetinde Teferrüd Eden Ravileri Tespit Etmesi

Senedinin herhangi bir yetinde ravi sayısı teke düşen hadise *ferd/garîb hadis* denir. Ravinin hadis rivayetinde tek başına kalması ise teferrüd/infirâd kavramıyla ifade edilir. Böyle bir ravinin rivayeti garîb/ferd adını alır. Teferrüd/garâbet hadisin senedinde olduğu gibi metninde de vuku bulabilir. Bu hadisler sened ve metnin durumuna göre sahih veya gayr-ı sahih olabilirler.⁷⁵ Şaz ve münker hadislerin tanımı yapılırken güvenilir raviye muhalif rivâyette bulunma kriterini göz önünde bulunduran muhaddisler ferd hadis ile şaz ve münker hadisi müteradif kabul etmişlerdir.⁷⁶

Kanâzî de hadis rivayetinde teferrüd eden ravileri tespit etmiş ve *Tefsîru'l-Muvattâ* adlı eserinde hadis rivayetinde tek başına kalan ravilere değinmiştir. Mesela *Muvattâ*’da nakledilen Malik → Amr b. Yahyâ el-Mâzinî → Abdullah b. Ömer’den nakledildiğine göre “Hz. Peygamber’i (a.s.) eşeğin üzerinde Hayber’e yönelmiş olarak namaz kılararken gördüm”⁷⁷ hadisinde Amr b. Yahyâ el-Mâzinî’nin teferrüd ettiğini, çünkü hadisin Abdullah b. Ömer’den nakledilen ma’rûf rivayetinde “Hz. Peygamber (a.s.) seferde iken binek üzerinde bineğin gitti yöne doğru namazını kıları”⁷⁸ şeklinde vârid olduğunu belirtmiştir.⁷⁹ Malik → Ebu Hâzim b. Dînâr → Sehl b. Sa’d es-Sâidî tarikiyle gelen “Bir kadın Hz. Peygamber’e (a.s.) gelerek: *Yâ Resulallâh! Kendimi size hibe ettim (sizinle evlenmek istiyorum) dedi ve kadın uzun süre ayakta bekledi. Bunun üzerine ashâbtan biri ayağa kalkarak: Yâ Resulallâh! Eğer siz almayacaksanız beni onunla evlendirin deyince Hz. Peygamber (a.s.): Yanında ona mehir olarak verebileceğin bir şey var mı? dedi. Adam: Ona sadece şu üstümdeki elbiseyi verebilirim. dedi. Hz. Peygamber (a.s.): Elbiseni ona verersen sen çıplak kalırsın. Başka bir şey bul dedi. Adam da bunun üzerine: Başka bir şey bulamam dedi. Hz. Peygamber (a.s.) de: Demirden bir yüzük de mi yok? dedi. Adam araştırdı ancak mehir olarak verebilecek bir şey bulamayınca Hz. Peygamber (a.s.): Kur’ân’dan bir şeyler bilir misin? dedi adam da: Şu şu sûreleri bilirim dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.): Bildiğin sûreleri ona öğretmen karşılığında seni onunla nikâhladım dedi.”⁸⁰ hadisinde Ahmed b. Hâlid’den naklen hadisin ravilerinden Ebu Hâzim b. Dînâr’ın Sehl b. Sa’d’dan bu hadisi nakletmede teferrüd ettiğini bildirmiştir. Ayrıca İbn Ebî Zeyd’den nakledilen hadiste kadının bu mehri kabul edip etmediğinin bilinmediğini, kadının Hz. Peygamber dışında biriyle evliliğe razı olup olmadığını belli olmadığını, hadisin zahirinden Hz. Peygamber’in ezberinde bulunan sureler karşılığında evlendirdiğinin anlaşıldığını, Hz. Peygamber’in (a.s.) adamın nikahlanacağı kadına Kur’ân’ı öğretmeyi emretmediğini ve bu gerekçelerle*

⁶⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Hac, 1281.

⁶⁹ el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 2/625.

⁷⁰ Taklîd, Hedy için ayrılan veya satın alınan hayvanın kurbanlık olduğunu göstermek üzere boynuna örülmüş ip veya nal gibi şeylerin asılması demektir. Salim Ögüt, “Hedy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/156.

⁷¹ Mehmet Efendioğlu, “Kabîsa b. Zueyb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/39.

⁷² el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 2/641.

⁷³ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Salât, 264.

⁷⁴ el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/148.

⁷⁵ İbnü’s-Şalâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 270-271; Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Taqrîb ve’t-Teysîr li Ma’rifeti Suneni'l-Beşîr en-Nezîr fi Uşûli'l-Hadîs*, thk. Muhammed Osman el-Haşî (Beyrut: Dâru'l Kitâbi'l Arabî, 1405/1985), 86.

⁷⁶ Salahattin Polat, “Ferd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/368.

⁷⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Sehv, 513.

⁷⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Sehv, 514.

⁷⁹ el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/197.

⁸⁰ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Nikâh, 1920.

Medine ehlinin Kur'ân talimi karşılığında nikah kıymayı caiz görmediklerini ifade etmiştir.⁸¹ Yine Kanâziî, Hac veya Umre için ihram giyinen kimsenin giyinip giyinemeyeceği elbiselerle ilgili rivâyetleri aktarıırken İmam Mâlik'in *Muvattâ*'da naklettiği " ... şalvarlar... giyinmeyin"⁸² hadisini vererek Ebû Muhammed'e ihramda şalvar giyilmesine izin veren Hammad b. Zeyd'in Amr b. Dinar → Cabir b. Zeyd → İbn Abbas tarikiyle rivayet ettiği " *Şalvarlar izar bulamayanlar içindir, mest ayakkabı bulamayanlar içindir*" hadisini sorduğunu, Ebu Muhammed'in de Cabir b. Zeyd'in Abdullah b. Abbas'tan bu hadisi rivayet etmede teferrüd ettiğini, bu hadisin İbn Abbas'ın arkadaşları tarafından bilinmediğini, bu sebeple İmam Mâlik'in bu hadisi kabul etmediğini, keza Câbir b. Zeyd'in Basra ahalisinden olduğunu bu hadisin Medine'de bilinmediği ifade etmiştir.⁸³

Kanâziî, teferrüd kelimesini bir ravinin hadis metninde geçen bir lafzı sadece kendisinin nakletmesi anlamında da kullanmıştır. Nitekim *Muvattâ*'da Nâfi' → Mâlik → Abdullah İbn Ömer → Hafsa'dan nakledildiğine göre Hafsa şöyle demiştir: Hz. Peygamber'e (a.s.) "Ya Resulallâh! Siz umrenin ihramından çıkmadığınız halde insanlara ne oluyor da ihramdan çıktılar? diye sordum. O da: Ben başımı topladım ve kurbanlığımıza gerdanlık taktım. Artık kurbanımı kesmedikçe ihramdan çıkamam" buyurdu."⁸⁴ Kanâziî bu hadisi naklettikten sonra İbn Cüreyc → Nâfi' → İbn Ömer → Hafsa tarikiyle nakledilen "Resûlullâh (a.s.) Veda hacı senesinde hanımlarına ihramdan çıkmalarını emretti. Hafsa da "Yâ Resûlallâh! İhramdan çıkmanıza engel nedir? diye sordu. O da: Başımı topladım ve kurbanlığımıza gerdanlık taktım. Artık kurbanımı kesmedikçe ihramdan çıkamam" hadisini serdetmiş ve İbn Cüreyc'in rivayetinde "من عمرتك" lafzının kullanılmadığını ve Ebu Muhammed'den naklen sadece İmam Mâlik'in "من عمرتك" lafzını kullandığını dolayısıyla teferrüd ettiğini belirtmiştir.⁸⁵

Bununla beraber Kanâziî, sahâbîlerin görüşlerini nakleden bazı tabiiilerin bu görüşleri nakletme hususunda tek başına kalmalarını da teferrüd kavramıyla ifade etmiştir. Nitekim Tâvûs b. Keysân'ın (ö.106/725) Abdullah b. Abbas'a ait olduğunu iddia ettiği "Muhâlea talak olmaksızın meydana gelen bir fesihdir ve muhâleada iddet beklemek yoktur" görüşünde teferrüd ettiğini, zira Abdullah b. Abbâs'ın bütün arkadaşlarının Muhâlea'nın bâin talak hükmünde olduğunu ve iddet beklenileceğini görüşünü naklettiklerini belirtmiştir.⁸⁶

2.6. Hadisleri Ayetlerle ve Müfessirlerin Görüşleriyle Açıklaması

Kanâziî, *Muvattâ*'da geçen hadisleri şerh ederken hadisleri bazen ayetlerle bazen de müfessirlerin görüşlerini aktararak şerh etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken genellikle Mâlikî alimlerin görüşlerinden destek aldığı görülmektedir. Bu çerçevede Kanâziî, *Muvattâ*'da Küsuf namazı babı altında Malik → Yahya b. Saîd → Amre bint Abdirrahmân tarikiyle Hz. Âişe'den nakledildiğine göre bir Yahudi kadın Hz. Aişe'ye yanaşarak "Allah seni kabir azabından korusun" şeklinde dua ederek bir şeyler istemiş. Bunun üzerine Hz. Aişe Hz. Peygamber'e (a.s.): *Kabir de azap mı var?* diye sormuş. Resûlullâh da kabir azabından Allah'a sığındığını söylemiştir. Bu arada güneş tutulması vuku bulmuştur. Nakledilen hadiste Resûlullâh'ın güneş tutulması namazını nasıl kıldığı anlatılmış ve Resûlullâh bu namazı bitirdikten sonra cemaatten kabir azabından Allah'a sığınmalarını istemiştir.⁸⁷ Kanâziî, bu hadisin kabir azabının hak olduğunu gösteren delillerden biri olduğunu söyleyerek kulun kabirde sorguya çekileceğini ifade etmiştir. Bu sözüne de "Allah, iman edenleri, inanıp ikrar ettikleri o değişmez söz sebebiyle dünyada da âhirette de sapsağlam tutar ve ayaklarını kaydırmaz."⁸⁸ ayetiyle açıklamaya çalışmıştır. Kanâziî bununla da yetinmeyip müfessirlerin bu ayeti kula kabirde sorgu meleklerinin kişiye dini ve peygamberi hakkında sorguya çekecekleri şeklinde

⁸¹ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/341-342.

⁸² Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ), Hac, 1160-1161.

⁸³ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 2/602.

⁸⁴ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ), Hac, 1470.

⁸⁵ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 2/650-651. Kanâziî'nin diğer teferrüd tespitleri için bkz. 2/673, 725.

⁸⁶ el-Kanâziî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/373.

⁸⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ), İdeyn, 641.

⁸⁸ *Kur'ân-ı Kerim*, ts., İbrâhîm, (14) 27.

tefsir ettiklerini nakletmiştir.⁸⁹ Keza Kanâzî, *Muvattâ*'da nakledilen rivayete göre Hz. Ömer Şam'a doğru yolculuğa çıkınca kendisine Şam'da bulaşıcı hastalık olduğu haber verilir. Hz. Ömer Şam'a girip girmeme konusunda önce ilk muhacirler sonra Ensar'la istişare eder. Mezkûr taraflarla görüş birliğine varamayınca Hz. Ömer Mekke'nin fethine katılan Muhacirlere ve Kureys'in önde gelenlerine danışır ve bu istişare sonucunda Şam'a girmeme kararı alınır. O sırada Ebû Ubeyde b. Cerrah Hz. Ömer'e Allah'ın kaderinden mi kaçtığını sorar. Bu arada Abdurrahman b. Avf gelip bulaşıcı hastalık olması durumunda Resûlullâh'tan şu hadisi duyduğunu nakleder: “Bir yerde salgın hastalık çıktığını duyarsanız oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde salgın hastalık varsa o bölgeden kaçarak ayrılmayın.” Böylece Hz. Ömer Allah'a hamd edip Medine'ye döner.⁹⁰ Kanâzî bu hadisi şerh ederken Müslüman yöneticilerin Müslüman bilginlere danışarak halkın yararına uygun kararlar alması gerektiğini, Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e (as.) “*Toplumunu ilgilendiren her konuda onlara danış.*”⁹¹ şeklinde emrettiğini ifade eder. Daha sonra tefsircilerin bu konudaki görüşünü şöyle açıklar: “Allah Hz. Peygamber'e vahyin nazil olmadığı konularda ashabına danışmasını emretmiştir. Yeryüzünde Resûlullâh'tan daha sağlam bir görüşe sahip olan yoktur. Lakin Resûlullâh'ın ashabı ve daha sonra gelecek olan Müslüman topluluklara örnek bir uygulama, bir yöntem olsun diye ashabına danışmayı emretmiştir.⁹² Neticede Kanâzî *Muvattâ*'daki hadisleri ayetler ve müfessirlerin görüşleriyle şerh etmeye çalışmıştır.⁹³

2.7. Hadislerde Geçen Bilinmeyen Kelimelere Değinmesi

Hadis metinlerinde geçen ve Arapçada nadir kullanılan kelimelerin anlamını veren hadis alt bilim dalı olan “ğarîbu'l-hadis” ilmi hadislerde geçen bilinmeyen kelimelerin dolayısıyla hadise doğru anlam verilmesine yardımcı olan bir ilim dalıdır. Hadis şerhlerinde genellikle bu konu ihmal edilmemiş ve hadislerde geçen bilinmeyen kelimelerle ilgili hemen hemen her asırda birtakım eserler kaleme alınmıştır.⁹⁴ Kanâzî de *Muvattâ*'ya yazmış olduğu şerhte hadislerde geçen bilinmeyen kelimeleri gerek meşhur dil alimlerinden gerekse Mâlikî alimlerden nakiller yaparak açıklamaya çalışmıştır. Mesela *Muvattâ*'da Malik → Muhammed b. Yahyâ → A'rec → Ebu Hüreyre tarikiyle rivayet edilen “*Sizden hiç biriniz din kardeşinin evlenme teklifi (hitbe) yaptığı kadına evlenme teklifinde bulunmasın.*”⁹⁵ hadisinde geçen “خطبة/Hitbe” kelimesinin nikahlanmak anlamında olduğunu, “Hitbe” kelimesinin ise Cuma vb. zamanlarda yapılan îrâd edilen öğüt anlamında kullanıldığını belirtmiştir.⁹⁶ Yine *Muvattâ*'da İmam Mâlik'in Amr b. Yahyâ el-Mâzinî → Babası (Yahyâ b. Umâre el-Mâzinî)'nin Ebu Said el-Hudrî'den naklettiği Hz. Peygamber (a.s.) “*Beşten az deveye zekat düşmez, iki yüz dirhem olmayan gümüşe zekat düşmez, beş vesk'ten az tahıla zekat düşmez.*”⁹⁷ hadisinde geçen دُرْدُر kelimesinden kastın “bir deve” olduğunu, أَوْاقٍ kelimesinden kastın “iki yüz dirhem gümüş” olduğunu, أَوْسِيٍّ kelimesinden kastın ise “altmış sâ” olduğunu açıklamıştır.⁹⁸ Keza Kanâzî, kurban edilmesi yasak olan hayvanların özelliklerini sayan rivayette geçen “العجفاء التي لا تنقي / toparlayamayacak kadar zayıf olan” kelimesinin “yağ oranı çok az ve kemikleri aşırı zayıf düşmüş” demek olduğunu, (النقى) kelimesinin “kemik iliği” demek olduğunu meşhur filolog Ahfeş'ten (ö. 215/830 [?]) naklederek hadisin doğru anlamını bulmaya çalışmıştır.

Yine *Muvattâ*'da nakledilen rivayete göre Hz. Ömer'e yazılan bir mektupta bir kişinin hanımına “حَبْلُكَ عَلَى غَارِبِكَ / ipin boynunda” dediği yazılmış. O da cevaben bu kişinin kendisiyle Mekke'de görüşmesini istemiş. Hz. Ömer Mekke'de bu kişiye عَلَى غَارِبِكَ den kastının ne olduğunu sormuş. Adam da hanımını boşamayı i kastettiğini söylemiş ve Hz. Ömer de hanımını boşadığı hükmünün cari olduğunu söylemiştir.⁹⁹

⁸⁹ el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/223.

⁹⁰ Mâlik b. Enes, *el-Muvaţţâ' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Kitâbu'l-câmi', 3329.

⁹¹ *Kur'ân-ı Kerîm*, Âl-i İmrân, (3) 159.

⁹² el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 2/736.

⁹³ Kanâzî'nin müfessirlerin görüşüyle yaptığı diğer örnek şerhler için bkz. el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/380; 2/642.

⁹⁴ M. Yaşar Kandemir, “Garîbü'l-Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/376-378.

⁹⁵ Mâlik b. Enes, *el-Muvaţţâ' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Nikâh, 1911.

⁹⁶ el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/338.

⁹⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvaţţâ' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Zekât, 832.

⁹⁸ el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/247.

⁹⁹ Mâlik b. Enes, *el-Muvaţţâ' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Talâk, 2026.

Kanâziî hadiste geçen *غَارِبِكَ عَلَى خَبْلِكَ* kelimesinin anlamının “dilediğin yere git. Seni boşadım” demek olduğunu, *ğarîbu’l-cemel* kavramının devenin hörgücünden omuzlarına kadar olan ön kısmı olduğunu, deveyi süren kişinin dizginleri devenin üzerine atarsa, nereye gitmek isterse oraya gitmesine izin verdiği anlamına geldiğini dolayısıyla bu kelimenin kullanılması halinde kişinin eşini boşadığı anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹⁰⁰

Bunun yanında Kanâziî, İmam Mâlik’ten nakledilen görüşleri aktarırken İmam Mâlik’in kullandığı kelimelerin ne anlama geldiğini de açıklamıştır. Mesela rivayete göre İmam Malik’e kusan bir kişinin abdest alıp alamayacağı sorusu sorulmuş, o da “Yeniden abdest almaz. Kusmuk sebebiyle mazmaza yapar ve ağzını yıkar”¹⁰¹ şeklinde cevap vermiştir. İmam Mâlik’in bu görüşünü aktarırken kusmuk anlamında *قَلَسَ* fiilinin anlamını İbnu’l-Kâsım’dan “Kales, boğazdan kusmuğa benzer çıkan şey demektir. Bu yemek veya su olabilir. Boğazdan çıkan şey su ise kişi namazına devam eder. Eğer çıkan şey az bir yemek ise yine namazına kaldığı yerden devam eder. Ancak boğazından çıkan yemek fazla olursa namazını bozar. Ağzını çalkalar ve yeniden namaz kılar”¹⁰² cümlesini naklederek meseleyi hükme bağlamıştır.

2.8. Hadisten Anlaşılması Gereken Manayı Açıklaması

Kanâziî, zaman zaman *معنى قوله في هذا الحديث / hadiste yer alan şu sözün anlamı şudur*” veya “*معنى هذا الحديث / bu hadisin anlamı şu şekildedir*” diyerek hadisten anlaşılması gereken mana üzerinde yoğunlaşmaktadır. Buna birkaç örnek vermek gerekirse Muvattâ’da Malik → Alâ b. Abdurrahmân → babası (Abdurrahman b. Ya’kûb → Ebu Hüreyre tarikiyle rivayet edilen Hz. Peygamber (a.s.) mezarlığına gittiğinde “*Ey kabir halkı! Allah’ın selâmı üzerinize olsun. İnşâallah biz de size (bir gün) kavuşacağız..... buyurdu.*”¹⁰³ hadisinde geçen “*وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ، بِكُمْ لَاجِفُونَ / İnşâallah biz de size (bir gün) kavuşacağız.*” cümlesini “Bize bıraktığınız hali değiştirmeyeceğiz ve Allah’ın izniyle sizin öldüğünüz gibi biz de o şekilde öleceğiz.” şeklinde şerh etmiştir.¹⁰⁴ Keza Muvattâ’da Malik → Ebu’z-Zinâd → A’rec → Ebu Hüreyre tarikiyle rivayet edilen Hz. Peygamber’in (a.s.) “*Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allah’a yemin olsun ki içimde geliyor ki odun toplatıp namaz için ezan okunmasını ve birinin cemaate İmam olmasını emredebeyim. Sonra cemaatle namaz kılmayan gelmeyenlerin evlerini yakayım. Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allah’a yemin olsun ki, onlardan biri camide semiz etli bir kemik parçası veya oyun oynayacağı iki tane bir tarafı dişli demir bulsaydı mutlaka yatsı namazına gelirdi.*”¹⁰⁵ hadisini “Peygamberle beraber olup namazı cemaatle kılmaktan geri duranlar şayet mescitte yiyeceği bir yemek veya oynayacağı bir oyun için davet edilseydi muhakkak mescide gelirdi. Bunu yemek ve oyun için yapar, yatsı namazını cemaatle kılmak için yapmazdı.” anlamında olduğunu izah etmiştir.¹⁰⁶ Yine Malik → Abdullah b. Ebûbekr b. Hazm → Babası (Ebûbekr el-Ensârî) → Abdullah b. Amr b. Osman → Ebu Amre el-Ensârî → Zeyd b. Hâlid el-Cühenî tarikiyle gelen Hz. Peygamber (a.s.) “*Size şahitlerin en hayırlısını haber vereyim mi? O, kendisinden şahitlik yapılması istenmeden şahitlik yapan, kendine sorulmadan şahit olacağını bildiren kişidir*”¹⁰⁷ buyurdu şeklinde nakledilen hadisinin “Bir adam diğer bir adamın eşini boşadığını veya kölesini azat ettiğini işitir, sonra o adamın eşini boşadığını veya kölesini azat ettiğini bilebile inkar ettiğini duyarsa eşini boşadığını veya kölesini azat ettiğini duyan kişinin kendisinden istenilmeden önce sultanın huzurunda eşini boşayan veya kölesini azat edenden duyduklarına şahitlik yapması gerektiği” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bununla beraber Kanâziî’ye göre kimin yanında bir hakka dair şahitlik varsa ve şahitlik yapmaya çağılırsa, bu konuda şahitlik yapmasının vacip olduğu; çünkü şahitlik yapmamanın bir hakkı ortadan kaldıracağını ve bir haksızlığa yardımcı olacağı kanaatinde olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁸ Ayrıca Kanâziî *Tefsîru’l-Muvattâ* adlı şerhinde hadisten çıkarılacak en doğru anlamın ne

¹⁰⁰ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/362.

¹⁰¹ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Vukûtu’s-Salât, 67.

¹⁰² el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/131 Diğer bir örnek için bkz. el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/373.

¹⁰³ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Vukûtu’s-salâ, 82.

¹⁰⁴ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/134.

¹⁰⁵ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Sehv, 427.

¹⁰⁶ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/183.

¹⁰⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Akziye, 2665.

¹⁰⁸ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 2/496.

olduğu konusunda bazen kendisi anlam vererek bazen de alimlerden nakillerde bulunarak şerh etme gayreti içinde olduğu görülmektedir.¹⁰⁹

2.9. Hadislerden Fıkhî Hükümler İstinbât Etmesi

Kanâzîi, *Muvattâ*'da nakledilen hadislerden bazı fıkhî hükümler istinbât etmiş ve genellikle hüküm çıkarırken Mâlikî fukahâ ve muhaddislerinin görüşlerinden istifade etmiştir. Bazen de konu ile ilgili bizatihi kendisi hüküm istinbât etme cihetine gitmiştir. Mesela ateşte pişen bir şeyin yenmesinden sonra abdest alınması ile ilgili Süveyd b. Nu'mân'ın naklettiğine göre Hayber yılında Resûlullâh'la (a.s.) beraber yola çıktıklarını, Sahbâ denilen yere geldiklerinde devesinden inip ikinci namazını kıldırıldığını, sonra azıkları istediği, sadece kavut getirildiğini, Resûlullâh'ın da kavutu çorba yapmalarını emrettiğini, Resûlullâh'la beraber bu çorbayı içtiklerini, Rasûlullâh'ın akşam namazını kılmak için hazırlık yaptığını, bunun için mazmaza yaptıklarını ancak abdest almadıklarını bildirmiştir.¹¹⁰ Kanâzîi de bu hadisten ordu komutanı, erzak sıkıntısı çeken ordu mensuplarına bakıp Hz. Peygamber'in (a.s.) yaptığı gibi erzakı olmayanları doyurmak için onların erzaklarını toplayabileceği fıkhî hükmünün çıkarılabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca yemek yedikten sonra ağzın çalkalanmasının temizlik nevinden sayıldığını, ateşte pişen yemeği yemenin abdesti bozmadığı hükmünü istinbât etmiştir.¹¹¹ Yine *Muvattâ*'da Abdurrahman b. Yezîd el-Ensârî'nin Enes b. Mâlik'in Irak'tan geldiğini, Ebu Talha, Ubeyy b. Ka'b'ın onu yanına gittiklerini, Enes'in onlara ateşte pişmiş yemek yaptığını, yemekten sonra Enes'in abdest aldığı, buna karşın Ebu Talha, Ubeyy b. Ka'b'ın "*Bu ne Yâ Enes. Yoksa Iraklıların adeti mi?*" dediklerini, Enes'in de "*Keşke yapmasaydım*" dediğini aktaran rivayetten¹¹² yolculuktan gelen kişiyi ziyaret etmek ve kendisini ziyarete gelen kişilere ikramda bulunmak gerektiği, Mâlikî hukukçuların Medine'de uygulaması olmayan pratikleri hoş görmedikleri, kişinin hatasını itiraf etmesi gibi bir takım fıkhî hükümler çıkarmıştır.¹¹³

Kanâzîi bununla beraber bazı hadislerden hadis usulü ve sünnetin konumu ile ilgili hükümler de çıkarmıştır. İmam Mâlik'in *Muvattâ* adlı eserinde Ebu Bekr b. Abdurrahmân'ın anlattığına göre kendisinin Medine valisi Mervân b. Hakem'in yanındayken Mervan'a Ebû Hüreyre'nin "*Cünüp olarak sabahlayan kişi orucunu bozmuş olur*" hadisini rivâyet ettiği haberi verilmiştir. Mervan b. Hakem bunun üzerine Abdurrahman'dan Ümm-ü Seleme ve Hz. Aişe'ye bu hadisi sormalarını istemiş, hadis Hz. Aişe'ye nakledilmiş, Hz. Aişe de durumun böyle olmadığını bilakis Hz. Peygamber'in cünüp olarak sabahladığını, sonra da gusül abdesti alarak o günü oruçlu geçirdiğini ifade etmiştir. Ümm-ü Seleme de Hz. Aişe'nin dediklerinin aynısını söylemiştir. Mervân bu durumun Ebû Hüreyre'ye aktarılmasını istemiş, bunun üzerine Abdurrahmân Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadisin aksine cünüp olarak sabahlayan kişinin orucunu devam ettirebileceği yönündeki Hz. Aişe ve Ümm-ü Seleme'nin nakillerini Ebu Hüreyre'ye aktarmış, Ebû Hüreyre de "*Ben bunu bilmiyordum, bana da biri aktarmıştı.*" şeklinde cevap vermiştir.¹¹⁴ Kanâzîi bu hadisten fukahâ'nın devlet büyüklerinin makamında sünnet ile ilgili meseleleri müzakere edebileceğini, sahih hadisleri araştırabileceğini, hadisleri Resûlullâh'tan bizzat işitenlerden alınması gerektiğini, Kur'an'ın zahirine uygun olmayan hadisleri almamayı, Ebu Hüreyre'nin yaptığı gibi görüşünün hadise muhalif olması durumunda kişinin hadise aykırı görüşünden vazgeçmesi gerektiği şeklinde fıkhî çıkarımlara varmıştır.¹¹⁵ Yine Amre bint Abdurrahmân'ın anlattığına göre Hz. Aişe'ye Abdullah b. Ömer'in "*Hayatta olanların ağlaması yüzünden ölüye azap edilir*" şeklinde hadis naklettiği bildirilince Hz. Aişe : "*Allah Abdurrahman'ı affetsin. O yalan söylemez ya unuttu ya da hata etti. Bir defa Resûlullâh ölmüş bir Yahudi kadının cenazesine uğradı. Ailesi bu Yahudi kadın için ağlıyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Siz ona ağlıyorsunuz. O ise şu an*

¹⁰⁹ Bu örnekler için bkz. el-Kanâzîi, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/153, 437; 2/729 el-Kanâzîi, *Tefsîru'l-Muvattâ*.

¹¹⁰ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ), Vukûtu's-Salâ, 72.

¹¹¹ el-Kanâzîi, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/131-132.

¹¹² Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ), Vukûtu's-Salâ, 79.

¹¹³ el-Kanâzîi, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/132, 143, diğer örnekler için bkz. 1/134, 148, 159, 161, 170,172, 175, 176, 199, 204, 205, 210, 211, 212, 230, 235, 238; 2/488, 494, 519, 523, 539, 590, 601, 635, 718 vd. .

¹¹⁴ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*' (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ), Sıyâm, 1017.

¹¹⁵ el-Kanâzîi, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/285.

*kabirde azap görüyor.” dedi.”¹¹⁶ Kanâziî bu hadisten alim bir kişinin bir muhaddisten Kur’ân’ın zahirine muhalif bir hadis rivayet ettiğini iştirse alim olan kişinin hadisin Kur’ân’a muhalif olduğunu belirtmesi gerektiği, zira hadislerin zahirine göre değil manasına göre anlamlandırılacağı çıkarımında bulunmuştur.¹¹⁷ Keza *Muvattâ*’da yer alan “Müslüman bir kul veya Mümin / أو المؤمنُ - إِذَا تَوَضَّأَ الْعَبْدُ الْمُسْلِمُ - أو المؤمنُ”¹¹⁸ hadisini rivayet eden ravinin “veya / أو” edatıyla şüpheye düşmesinden hareketle muhaddisin hadis rivayetinde lafzen rivayete önem vermesi gerektiğini ve hadisi manen rivayet etmemesi,¹¹⁹ Safiyye bint Ebî Ubeyd’in başörtüsünü çıkarıp başını mesh ederken Nâfi’nin küçük yaşta olduğunu ifade eden hadisten¹²⁰ küçük yaşta hadis öğrenen kimselerin büyüdüklerinde hadis rivayetlerinin dikkate alınabileceği,¹²¹ başka hadislerden sünnete uyulması ve itiraz edilmemesi gerektiği,¹²² sünnetin Kur’ân’ı açıklayan bir fonksiyonunun olduğu¹²³ Hz. Ömer’in Hacerü’l-Esved’e “ *Biliyorum ki, sen bir taşsın. Eğer Hz. Peygamber’i (a.s.) seni öperken görmeseydim seni asla öpmezdim*”¹²⁴ hadisinden Peygamber’in (a.s.) sünnetleri ve eylemleri, Peygamber (a.s.) onları yürürlükten kaldırmadıkça veya ondan sonra gelenler öğrendikleri bir şey nedeniyle onları terk etmedikçe, sünnetlerin onun yürürlüğe koyduğu ve yaptığı gibi takip edilmesi gerektiği¹²⁵ şeklinde usul kaideleri ortaya koymuştur.*

Kanâziî yukarıda zikredilen şerh faaliyetleri dışında kıraat farklılıklarına,¹²⁶ ayetlerin sebab-i nüzulüne¹²⁷ değinmiş, itikâdî mezhepler arasında polemik konusu olan kelâmî konuları işlemiş ve bu görüşlerinde Ehl-i sünnetin fikirlerini benimsemiştir.¹²⁸ Ayrıca fâsid kıyas,¹²⁹ icmâ¹³⁰ gibi fıkıh usûlü konularından bahsetmiş, usulcülerin üzerinde önemle durduğu âhâd haberle amel edilip edilmeyeceği meselesi,¹³¹ Kur’ân’ın zahirine muhalif olan hadislerin dikkate alınmayacağı¹³² gibi konuları da irdelemiştir.

Sonuç

Endülüs tarihi boyunca hadis ilmine büyük katkılar sağlamış, hadis tahsili için Doğu İslam ülkelerine ilim seyahatleri düzenlenmiş, Doğu’dan zengin kaynaklarla dönen ulema eğitim ve öğretim faaliyetlerine hız kesmeden deva etmişlerdir. Endülüs’te Mâlikî mezhebi yayıldıktan sonra İmam Mâlik’in *Muvattâ* adlı eseri başvurulacak tek kaynak kabul edilmiştir. Bu eseri ezberleyip anlama ve nesilden nesle aktarma adeta bir gelenek haline gelmiştir. Bu meyanda İmam Mâlik’in mezkûr eseri üzerine bu bölgede birçok şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden biri de çalışmamıza mevzubahis olan Kanâziî’nin *Tefsîru’l-Muvattâ* isimli eseridir.

Adı geçen şerh üzerine yapılan çalışmada Kanâziî şerhinin *Muvattâ*’ya özet bir şerh ve yarı sistematik bir özellikte fıkıh ağırlıklı bir şerh olduğu görülmüştür. Fikhî değerlendirmelerde maliki mezhebi esas alınmış ve bazı hadislerden Medine ehlinin uygulamalarının onlara muhalif olanlara karşı hüccet olduğu sonucu çıkarılabilmıştır. Böylece Kanâziî’nin bazı yerlerde İmam Mâlik’e karşı çıktığı görülse de genel itibarıyla mezhebi aidiyet duygusu ile hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Eserde İmam Mâlik’in görüşlerinin isabetli olduğunu ispat etme cihetine gidildiği Ebû Hanife ve İmam Şâfiî’nin görüşleri ile itikadi mezheplerin kelâmî konulardaki iddiaları çürütülmeye çalışıldığı müşahede edilmiştir.

Ağırlıklı olarak fıkıh konularının işlendiği şerhte bilinmeyen kavramlar açıklanmış, delil olarak getirilen hadislerin sıhhat veya zayıflığına bu bağlamda hadisin mürsel, muallel, muzdarip olup olmadığına

¹¹⁶ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Cenâiz, 803.

¹¹⁷ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/302.

¹¹⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Vukûtu’s-Salâ, 85.

¹¹⁹ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/139, 223.

¹²⁰ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Vukûtu’s-Salâ, 95.

¹²¹ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/142.

¹²² el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/193.

¹²³ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 2/748.

¹²⁴ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’ (Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ)*, Hac, 1350.

¹²⁵ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 2/635.

¹²⁶ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/232.

¹²⁷ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/367.

¹²⁸ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/136, 236, 305, 306, 401 vd.

¹²⁹ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/366.

¹³⁰ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 2/697.

¹³¹ el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/128.

¹³² el-Kanâziî, *Tefsîru’l-Muvattâ*, 1/285, 290, 379.

değınilmiştir. Hadisi nakleden ravilerin cerh ve ta'dîl yünlerini de irdeleyen Kanâzî, senedde geçen mübhem ravilerin isimlerini açıklamış, hadisleri filolojik açıdan irdelemiş, bazı hadisleri Kur'ân'a arz etmiştir. Bunun yanında Medine halkından nakledilmeyen hadislere şüphe ile bakmış, hatta bu hadisleri kabul etmemiştir.

Eserde hadisler şerh edilirken ayetlerden istişhâd etmiş, karşıt görüşleri çürütme adına veya kendi açıklamalarına destek mahiyetinde hadislerle de istişhâd etmiştir. Hadisler arasında nâsîh-mensûh ilişkisi varsa buna da değınmiştir. Kanâzî hadisleri ya hocalarından naklen ya da kendi görüşünü açıklayarak şerh etme cihetine gitmiştir. Bazen de hadisin sebab-i vüruduna değınmış, hadisten çıkan hükmün umum değıl husus ifade ettiğini belirtmiştir. Bunun yanında Kanâzî âyetlerin sebab-i nüzulüne, fıkıh usulü konularına, âhâd haberle amel edilip edilmeyeceğı meselesi gibi spesifik konulara da değınmıştır. "Ebu'l Mutarrif der ki" veya "Ebu'l-Mutarrif dedi ki: Bu hadiste söylediğı şeyin anlamı şudur", "hadisten çıkarılabilecek fıkhi hükümler şunlardır" şeklinde giriş yaparak hadisten çıkarılabilecek ictihâdî hükümleri, hadiste geçen garîb kelimelerin anlamlarını varsa hadisin başka varyantlarını, İmam Mâlik'in görüşlerini serdetmiştir. Meselenin izahı için genellikle Ebu İsa (İsa b. Dînâr el Kurtubî (ö.212/828), Ebu Muhammed (Abdullah b. Osman el-Kurtubî (ö. 364/975), İbnu'l Kasım (Abdurrahman İbnu'l-Kasım el-Mısrî (ö.191/807), Ebu Ömer (Ahmed b. Abdilmelik el-İşbîlî (ö. 401/1011) gibi hocalardan sıkça nakillerde bulunmuştur. Netice itibariyle Kanâzî'nin İslam aleminin hizmetine sunmuş olduğı *Tefsîru'l Muvattâ* isimli *Muvattâ* şerhi özet bir şerh mahiyetinde olup, ayet, hadis, Arap dili, sahabe ve tâbiün uygulamaları ve fıkıh yönünden zengin bir şerh olduğı anlaşılmalıdır.

Beyanname

1. Finans/Teşvik: Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.

2. ıkar atışması: Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar atışması olmadığını beyan etmektedir.

3. Etik Beyan: Yazar, bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedirler.

Kaynakça

- Âşıkıttul, Emin. "Mübhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/436-437. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Can, Seyithan. "*ed-Dîn ve'l-İmân ve'l-İslâm*", *Üsusu'l-Akide'ti'l-İslâmiyye*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani. *Sünenu Ebî Dâvud*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Kâmil Karabelli. I-VII Cilt. Şam: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 2009.
- Ebû Şühbe, Muhammed b. Muhammed b. Süveylim. *el-Vasît fi ulûm ve mustalahi'l- hadis*. y.y: Dâru'l Fikri'l-Arabî, t.y.
- Efendioğlu, Mehmet. "Kabîsa b. Züeyb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/39. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Efendioğlu, Mehmet. "Muallal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/312-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Efendioğlu, Mehmet. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/559-560. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*. thk. Muazzam Hüseyin. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1977.
- Haftib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Esmâu'l-Mubheme fi'l-'Enbâi'l-Muħkeme*. thk. 'Izzuddîn 'Alî es-Seyyid. Kahire: Mektebetü'l Hâncî, 1417/1997.
- İbn Beşkuvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. 'Abdumelik b. Mes'ûd el-'Endelusî. *eş-Şıla fi târiħ eimmeti'l-Endelus*. b.y.: Mektebetü'l-Hâncî, 1374/1955.
- İbn Ebî Naşr el-Ĥamîdî, Ebû 'Abdullâh b. Ebî Naşr Muhammed b. Futûħ b. 'Abdullâh b. Futûħ b. Ĥumeyd el-'Ezdî el-Mayûrkî el-Ĥamîdî. *Cezvetu'l-Muħtebis fi Zikri Vulâti'l-Endelus*. Kahire: ed-Dâru'l-Mışıyye li't-Te'lifi ve'n-Neşr, 1966.
- İbn Ferħûn, İbrâhîm b. 'Alî b. Muhammed b. Ferħûn el-Ya'merî. *ed-Dibâcu'l-Muzhebb fi Ma'rifeti A'yâni'l-'Ulemâ'i'l-Mezhebb*. thk. Muhammed el-Aħmedî Ebû'n-Nûr. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâş, ts.
- İbn Ĥacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Nuzhetu'n-Nazar fi Tavdîhi Nuħbeti'l-Fiker fi Muştalahi Ehli'l-Eşer*. thk. Nûruddîn 'Itr. Dımaşık: Matbaatu's-Sabâh, 1421/2000.
- İbn Ĥayr, Ebû Bekir Muhammed b. 'Ömer b. Ĥalîfe el-Lemtûnî el-Emevî el-İşbîlî. *Fehresetu İbn Ĥayr el-İşbîlî*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Tunus: Daru'l Ĥarbi'l İslâmî, 2009.

- İbn ‘Amîra, Ebû Ca’fer Aḥmed b. Yahyâ b. Aḥmed b. ‘Amîra eḍ-Ḍabbî. *Buğyetu’l-Multemis fî Târîhi Ricâli Ehli’l-Endelus*. Kahire: Dâru’l-kâtibi’l- arabî, 1387/1967.
- İbnü’l-‘Îmâd, ‘Abdulḥayy b. Aḥmed b. Muḥammed b. el-‘Îmâd el-‘Akrî el-Ḥanbelî. *Şezerâtu’z-Zeheb fî Aḥbâr men Zeheb*. thk. Maḥmûd el-Ernâvûṭ. 11 Cilt. Dîmaşk; Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1986.
- İbnü’s-Şalâh, ‘Ebû ‘Amr Taḳıyyüddîn ‘Oşmân b. ‘Abdurrahmân. *‘Ulûmü’l-ḥadîs = Muḳaddimetü İbni’s-Şalâh*. thk. Nûreddîn ‘Itr. Dîmaşk; Beyrut: Dâru’l-Fikr; Dâru’l-Fikri’l-Mu’âşır, 1406/1986.
- Ḳâdî ‘İyâd, Ebû’l-Faḳl ‘İyâd b. Mûsâ el-Yaḥşubî. *Tertîbu’l-Medârik ve Taḳrîbu’l-Mesâlik*. thk. İbn Tâvîd et-Tancî vd. 8 Cilt. Mağrib: Maṭba’atu Fuḳâle, 1385/1965-1403/1983.
- Kanâziî, Ebû’l-Mutarrif Abdurrahman b. Mervân. *Tefsîru’l-Muvattâ*. thk. Âmir Hasan Sabri. Katar: Dâru’n-Nevâdir, 1429.
- Kandemir, M. Yaşar. “Garîbü’l-Hadîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/376-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Mâlik b. Enes, Ebû ‘Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvattâ’ (Rivâyetü Yahyâ b. Yahyâ)*. thk. Muḥammed Muştafâ el-’A’zamî. 8 Cilt. Abu Dabi: Muessesetu Zâyid b Sultân, 1425/2004.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muḥıyddîn Yahyâ b. Şeref. *et-Taḳrîb ve’t-Teysîr li Ma’rifeti Suneni’l-Beşîr en-Nezîr fî Uşûli’l-Ḥadîs*. thk. Muḥammed Osman el-Ḥaşt. Beyrut: Dâru’l Kitâbi’l Arabî, 1405/1985.
- Öğüt, Salim. “Hedy”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/156. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Polat, Salahattin. “Ferd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Süyûtî, Ebû’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥuḍayrî. *Tedrîbu’r-Râvî fî Şerhi Taḳrîbi’n-Nevevî*. thk. Ebû Ḳuteybe Nazar Muḥammed el-Fâryâbî. 2 Cilt. b.y.: Dâru Ṭaybe, ts.
- Şemsuddîn ed-Dâvûdî, Muḥammed b. ‘Alî b. Aḥmed el-Mâlikî. *Ṭabaḳâtu’l-Mufessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, ts.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed. I-XXV Cilt. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 3. Basım, 1405.
- Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris. *el-A’lâm*. Beyrût: Dâru’l-‘ilim li’l-melâyîn, 2002.
- Kur’ân-ı Kerîm*, ts.